

אוצר מתנת חנם

ויאמר משה אל ה'... אם נא מצאתי חן בעיניך הודיעני נא את דרכיך, ואדעך... ויאמר אני אעביר 'כל טובי' על פניך וקראתי בשם ה' לפניך, וחנותי אשר אחון, ורחמתי את אשר ארחם [כי תשא לג יט], שתדע בקריאה ההיא מדת החנינה ומדת הרחמים אשר יחוננו וירוחמו בשמי ובטובי [רמב"ן שם], אמר רבי מאיר וחנותי את אשר אחון אע"פ שאינו הגון, ורחמתי את אשר ארחם אע"פ שאינו הגון [ברכות ז ב], מה פשרה של המדה לחון ולרחם על מי שאינו הגון.

בחז"ל, אתה מוצא כשעלה משה למרום אצל הקב"ה, התחיל אומר 'הראיני את כבודך', והראה לו הקב"ה כל מה שלמעלה, ומתן שכרן של כל אחד ואחד, א"ל משה רבון העולמים זה אוצר של מי הוא א"ל של עמלי תורה, והאוצר הזה של מי הוא א"ל של עושי הצדקה, וזה של מי א"ל של שומרי מצותי וכו', ואחר כך הראה לו 'אוצר גדול', א"ל משה רבון העולמים וזה של מי הוא, א"ל למי שאין בו מעשים ואני נותן לו מן 'האוצר הזה של חנם', שנאמר 'וחנותי את אשר אחון', וכיון שבא לבקש מן הקב"ה שיכנס לארץ היה מתחנן ולא היה הקב"ה מקבלו, א"ל משה רבון העולמים אם יש לי מעשים תן לי ממעשי, ואם אין לי מעשים ולא זכות תן לי מאותו 'אוצר של חנם' שראיתי [דב"ר ב א], טעון ביאור איך שייך אוצר של מתנת חנם, איך יתכן לבקש מאוצר חנם, והרי כל האומר הקב"ה ותן יותרתו חייו [ב"ק נ א].

בחז"ל אמר רב יהודה שלשה דברים המאריך בהן מאריכין ימיו ושנותיו של אדם, המאריך בתפילתו וכו', והאמר רבי חייא בר אבא א"ר יוחנן כל המאריך בתפילתו ומעיין בה סוף בא לידי כאב לב [שאין בקשתו נעשית, רש"י], שנאמר תוחלת [לשון תפילה, רש"י] ממושכה מחלה לב, וא"ר יצחק שלשה דברים מזכירין עונותיו של אדם, ואלו אין קיר נטוי ועיון תפילה ומוסר דין על חברו לשמים, הא לא קשיא הא דמעין בה [אומר בלבו שתעשה בקשתו לפי שהתפלל בכוונה, רש"י], הא דלא מעיין בה. והכי עביד, דמפיש ברחמיה [ברכות נה א].

ההבדל בין אם מעיין בתפילתו או אינו מעיין בתפילתו, ההבדל הוא ההבדל תוכן. כשאדם מעיין בתפילתו, פירושו של דבר שהוא 'מבקש', תפילתו הייתה בקשה, לפיכך הוא מעיין בתפילתו ובודקה אם התקבלה בקשתו, כשאדם מבקש דבר מחברו וחברו אינו נותנה לו הוא שומר טינה בלבו, והוא עלול אומר החפץ חיים גם לדבר בגנותו ולספר עליו לשון הרע [ח"ח לה"ר ה א וכן י יב], אולם מי שאינו מעיין בתפילתו, הוא מתפלל את תפילתו 'תחנונים', הוא מתחנן שתענה תפילתו, אולם הוא לא מצפה לכלום, לפיכך הוא אינו מעיין בתפילתו, הוא פונה לקב"ה בתפילה ובתחנונים, ואם יזכה לתקבל תפילתו.

ההבדל בין שני אופני תפילה אלו הוא תוכן עניינה של תפילה. ובחז"ל ועבדתם את ה' אלוקיכם זו תפילה, וכן הוא אומר לעבדו בכל לבבכם [דברים יא יג], איזו היא עבודה שבלב היא אומר זו תפילה [מכילתא דרשב"י כג כה], הכוונה בזה אינה שהתפילה היא עבודה כעבודת בן חורין, אלא היא עבודה כעבודת עבד, עבודה שהיא עבדות, משום שתכלית יציאת מצרים הייתה שנעשה עבדי ה', וכפי שנאמר בהר סיני כי לי בני ישראל עבדים [ויקרא כה נה], משום כך כשאנו מתפללים, אנו עושים עבודה שהיא מעשה עבדות, ומגשימים בזה את תכלית חיינו להיות עבדי ה' [הרחב הדברים עיין 'בנתיבות הפרשה' משפטים תשפ"ה].

כאן טמון ההבדל, כשאדם מתפלל 'מעיין בתפילתו', תפילתו אינה מעשה עבדות, כי הוא ניגש לתפילה 'כמבקש', כמי שחושב שמגיע לו, דוגמא לדבר, כשאדם דופק על דלת שכנו ומבקש דבר, הוא חושב לפני כן שהוא ראוי שתענה בקשתו, כשאדם ניגש לתפילה במחשבה שכזו שהוא ראוי שתענה בקשתו תפילתו אינה תפילת עבודה, ומשום כך אינה מתקבלת, והוא בא לידי כאב לב שרואה שבקשתו לא נעשית.

תפילה אמתית היא 'עבודה', שאדם ניגש אליה לא כמבקש 'לא כמעיין' אלא 'כעבד', כמי שלא ראוי לכלום, ולא מגיע לו כלום, אלא כעבד שחייו תלויים באדונו, והוא מבקש ממנו את צרכיו, בקשת הצרכים של העבד מאדונו אינה בקשה כבקשת איש מרעהו, אלא היא מעצם העבדות, משום שתוכן העבדות היא תלות העבד באדונו, עמידת העבד כמי שאין לו מעצמו כלום [מה שקנה עבד קנה רבו, פסחים פח ב], וכל מה שיש לו הוא מאדונו. התלות בכל פרט באדון, נשיאת העניינים בכל עת לאדון, יוצרת בעבד התבטלות מוחלטת לאדון שהיא עצם העבדות, משום שהעבד הוא מי שבטל לאדונו, ואין לו בחייו אלא עשיית רצון האדון, משום כך בקשת העבד מאדונו אינה בקשה כבקשת איש מרעהו, אלא היא בקשת עבד שהיא חלק ממארג העבדות.

מטעם זה מצינו בחז"ל כמה וכמה הלכות בעניין 'עמידה כעבד' בתפילה. בגמ', רבא בר רב הונא רמי פוזמקי ומצלי, אמר הכון לקראת אלוֹקִיךָ ישראל [עמוס ד יב], רבא שדי גלימיה [השליך אדרתו מעליו שלא יראה כחשוב, רש"י], ופכר ידיו [חובק ידיו באצבעותיו כאדם המצטער מאימת רבו, רש"י], ומצלי [שבת י א], אמר רבי יהודה כך היה מנהגו של רבי עקיבא כשהיה מתפלל וכו', אדם מניחו בזוית זו ומוצאו בזוית אחרת, וכל כך למה, מפני כריעות והשתחויות [ברכות לא א].

וכן נפסק להלכה, צריך שיכוף ראשו מעט, שיהיו עיניו למטה לארץ [נוב"ח כתב דקודם שיתחיל להתפלל יסתכל בחלונות כלפי שמים כדי שיהיה 'לבו נכנע', משנ"ב ס"ק ד], וכו', מניח ידיו על לבו כפותין, הימנית על השמאלית, ועומד 'כעבד לפני רבו', באימה ביראה ובפחד [שו"ע או"ח צה ג].

בזה מבואר בקשת משה רבינו, ריבונו של עולם אם יש לי מעשים תן לי ממעשי, ואם אין לי מעשים ולא זכות תן לי 'מאוצר של חנם' שראיתי [דבר רב א], כשאדם פונה לקב"ה 'בבקשה' אם הוא ראוי הוא מקבל, אם יש בו מעשים הוא זוכה, ואם אינו ראוי ואינו בעל מעשים אינו זוכה. אולם מי שפונה לקב"ה 'כעבד', בין אם הוא ראוי ובין אם אינו ראוי, בין אם יש בו מעשים ובין אם אין בו מעשים הוא נענה, כי עבד נוטל לא מחמת עצמו, אלא מחמת אדונו, ומשל אדונו, לפיכך העבד נוטל 'מאוצר מתנת חנם'.

'תן לי מאותו אוצר של חנם', זו העמקה של תפילה, זהו תפילת הערער, פנה אל תפילת הערער ולא בזה את תפילתם [תהלים קב יח], ובחז"ל אמר לו הקב"ה, משה, אי אתה יכול לעמוד על מדותי, אלא הרי אני מודיעך מקצת מדותי, כשאני רואה את בני אדם שאין להן תוחלת, לא במעשיהן ולא במעשה אבותיהן, אלא בשביל שהן עומדין ומברכין ומתחננין ומרבים תפילה לפני, 'אני נזקק להן' 'וכופל להן מזונותיהן', שנאמר 'פנה אל תפלת הערער', ואומר ויאמר 'אני אעביר 'כל טובי' על פניך' [תנודבא ז ו], כשבני אדם עומדים ומתחננים ומרבים תפילה, כי אין להם במי ובמה לתלות, אלא רק בקב"ה, כעבד התולה עיניו באדונו, הקב"ה 'נזקק להם', מעביר 'כל טובי' לפניהם, 'וכופל להם את מזונותיהם'.

ויאמר 'אני אעביר 'כל טובי' על פניך' וקראתי בשם ה' לפני, וחנותי את אשר אחון ורחמתי את אשר ארחם [כי תשא לג יט], וחנותי את אשר אחון אע"פ שאינו הגון, ורחמתי את אשר ארחם אע"פ שאינו הגון [בכרות ז ב], וחנותי את אשר אחון זהו 'כל טובי', זהו 'אוצר מתנת חנם', בו העבד נוטל לא כערכו אלא כערך האדון.

ועל כך אמר הקב"ה למשה, הרי אני מודיעך מקצת מדותי, כשאני רואה את בני אדם שאין להן תוחלת, לא במעשיהן ולא במעשה אבותיהן, אלא בשביל שהן עומדין ומברכין ומתחננין ומרבים תפילה לפני, 'אני נזקק להן' 'וכופל להן מזונותיהן', שנאמר וכו', 'אני אעביר 'כל טובי' על פניך' [תנודבא ז ו].

בחז"ל, אמר רב חנינא כל האומר הקב"ה ותן יותרו לו חיו, שנאמר הצור התמים פעלו כי כל דרכיו משפט [ילקו"ש אות תתקמב], אלא מאריך רוחיה וגבי דיליה [אסת"ר ח א], מידותיו יתברך משפט, משום כך כלפי מעשה האדם אין ותרנות, כי את כל מעשה האלוקים יביא במשפט, על כל נעלם אם טוב ואם רע [קהלת יב יד].

כי חנם מזורה הרשת בעיני כל בעל כנף [משלי א יז], בעלי כנף מדמים בנפשם שהרשת לחנם מזורה, והתבואה אשר שם תחת הרשת, נתונה שם בחנם לטובתם ולתזונתם, ובאמת לא כן הדבר הזה [גר"א שם]. המחשבה שהכל חנם מיוחסת לעופות ולבעלי חיים, בני אדם צריכים לדעת שאין חנם, הצור תמים פעלו, כי כל דרכיו משפט, א-ל אמונה ואין עול, צדיק וישר הוא [דברים לב ד], ועל כל מעשה יבוא חשבון, להפרע מן הרשעים ולשלם שכר טוב לצדיקים.

ממוצא הדברים אתה למד, שמצד מעשה האדם אין ותרנות, כי כל דרכיו משפט, אולם מצדו יתברך מי שמתפלל ופונה אליו יתברך כעבד זוכה 'מאוצר מתנת חנם', שהוא האוצר הגדול שאין גדול הימנו, בו אדם זוכה מחמת עבדותו 'בכל טובו', ב'אוצר מתנת חנם', שהיא ניתנת מידו הפתוחה והרחבה.

במעמד הר סיני בעת נתינת התורה, בקבלה בפה ובכפית הר כגיגית, נאמר כי לי בני ישראל עבדים, 'עבדי הם', אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים, 'אני ה' אלוֹקִיכם' [ויקרא כה נה], הצמידות בין קבלת התורה לאמירה כי לי בני ישראל עבדים, מלמדת כי המבוקש מלימוד התורה, מהתפילה, ומעשיית המצות, אינו רק עצם המעשה, אלא 'העבדות' הטמונה בהם.

שנעבוד את ה' אלוֹקִינו 'בכל לבבנו ובכל נפשנו', בעסק התורה ובעמלה, בעמידה בתפילה, ובקיום המצות, או אז, יפתח לנו הקב"ה את 'אוצרו הטוב' מן השמים, ויעביר 'כל טובו' לפנינו, לחון אותנו -

מאוצר מתנת חנם.